

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

5-A/2010
ZESZYT 13
ROK 107
ISSUE 13
YEAR 107

PRZEMYSŁAW BASTER*

PARKI FRANCUSKICH PROJEKTANTÓW – WSPÓŁREALIZATORÓW IDEI HAUSSMANNA¹

PARKS OF THE FRENCH DESIGNERS – CO-REALIZERS OF THE HAUSSMANN'S IDEA¹

Streszczenie

Paryż do dziś określany jest jako „miasto parków i ogrodów”. Prócz niewątpliwego wpływu na takie miano królewskich ogrodów barokowych, olbrzymie zasługi należy przypisać baronowi Georges Haussmannowi. Współrealizatorami idei barona Haussmanna w zakresie tworzenia systemu zieleni miejskiej był Jean Alphand, współpracownik tegoż – ogrodnik Jean-Pierre Barillet-Deschamps, a później nieco młodszy architekt Edouard Andre. Zaprojektowane przez nich parki, między innymi: Buttes-Chaumont, Montsouris czy Monceau, podobnie jak całe zamierzenie planistyczne, były realizacją najnowszych osiągnięć cywilizacyjnych oraz aktualnych idei projektowych w sferze kształtowania zieleni.

Słowa kluczowe: europejska sztuka ogrodowa, XIX wiek, parki Paryża, Haussmann, Buttes-Chaumont, Montsouris

Abstract

Unfill today Paris is called „city of parks and gardens”. There is no doubt, among other things it is caused by royal baroque gardens, but the activity of the baron Georges Haussmann is also very important. Speaking about green belt and verdure in the city, the executors of the Haussmann's idea were Jean Alphand, his co-worker gardener Jean-Pierre Barillet-Deschamps, and a bit later – younger architect Edouard Andre. Among others, parks Buttes-Chaumont, Montsouris and Monceau were designed by them. As in the whole rebuilding, in these parks the last things and the latest ideas of the landscape designing were realized. Although they were located in the not attractive area of the suburbs of Paris, they enchant till now by the beauty of the nature and architectural elements.

Keywords: European garden art, XIX-th century, parks of Paris, Haussmann, Buttes-Chaumont, Montsouris

* Przemysław Baster, Katedra Roślin Ozdobnych, Wydział Ogrodniczy, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, e-mail: studiobpk@wp.pl

¹ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2010 jako projekt badawczy (grant promotorski). Kierownik projektu: dr hab. inż. arch. Krystyna Dąbrowska-Budziło, prof. PK. Opracowanie to przedstawia fragmenty przygotowywanej na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Przemysława Bastera, pt. *Krajobraz polskich parków i ogrodów kaligraficznych*.

WSTĘP

Podczas przebudowy Paryża przez barona Georges'a Haussmanna w europejskiej sztuce ogrodowej dominacja form swobodnych nad geometrycznymi rysowała się już od kilkudziesięciu lat. W pierwszej połowie XIX wieku projektanci angielscy, między innymi Humphrey Repton, Lancelot Brown oraz sir Charles Barry, stworzyli fundamenty stylu naturalistycznego. Teorie Luisa Audota wytyczyły dalsze kierunki rozwoju myśli na temat kształtowania założeń swobodnych w Europie. *Za nim postępują Alphand, Barillet-Deschamps i wielu innych, zmierzających do perfekcji we wspaniałym, nowym harmonijnym stylu opartym właśnie na kaligrafii linii tworzących, a łączących wszelkie historyzujące wątki*². Właśnie dwóm wymienionym Francuzom – oraz ich młodszemu współpracownikowi, Edouardowi Andre – przypisuje się znaczne zasługi w uformowaniu zasad kompozycji parków swobodnych, chociaż każdemu z nich przypadła do odegrania nieco inna rola w tej działalności. *Takie układy ogrodów ustalone w rozwiązaniach planistów francuskich: Alphanda, Barillet-Deschamps i Andrego, upowszechniły się w wielu krajach, również i w Polsce*³.

Jednym z głównych inżynierów prowadzących prace przebudowy Paryża według idei Haussmanna był Jean Alphand, w jednej osobie także dyrektor wydziału ogrodów Paryża oraz szef Stowarzyszenia Parkowo-Spacerowego. Realizował on koncepcję połączenia dróg publicznych z infrastrukturą, systemem zieleni oraz elementami wodnymi w ramach jednego, spójnego układu, któremu podporządkowane były obiekty prywatne. Stworzenie jednego systemu przestrzeni zielonych miało zagwarantować wszystkim mieszkańcom, bez względu na status społeczny, możliwość wypoczynku w mieście – na łonie natury, choć niedaleko od własnego miejsca zamieszkania. Ulice publiczne płynnie przechodziły w aleje parkowe w ramach jednego ciągu spacerowego. Wszelkie formy zieleni miejskiej, od skwerów do parków publicznych, były połączone z elementami wodnymi – strumykami, kaskadami, stawami, a nawet wodospadami. Ponieważ zaopatrzenie w wodę było niewystarczające, Alphand stworzył służby wodne, które rozbudowały sieć wodną. Dzięki powyższym pracom w krótkim czasie „miasto parków i ogrodów” stało się także „stolicą spacerową” Europy.

Siedemnaście lat nie wystarczyło, by dokończyć zaplanowane prace za panowania cesarza Napoleona III – kontynuowano je po 1870 roku. Zapewne nie przyniosłyby one tak wspaniałego efektu, gdyby nie otaczanie się przez barona Haussmanna najlepszymi specjalistami w poszczególnych dziedzinach. Jednym z nich – nazywanym (podobnie jak Jean Alphand) „projektantem Haussmanna” – był Jean-Pierre Barillet-Deschamps. Już w 1855 roku wszedł on w skład Stowarzyszenia Parkowo-Spacerowego kierowanego przez Alphanda, z którym współpracował przy komponowaniu wszystkich ważniejszych parków miejskich Paryża. W przeciwieństwie do swego przełożonego, zajmującego się ustalaniem podstawowych założeń projektowych parków w świetle wieloprzestrzennej planistyki miasta, Barillet-Deschamps poświęcił się przede wszystkim doborowi odpowiednich roślin i projektowaniu rozwiązań szczegółowych. W jego przekonaniu parki i ogrody miały się charakteryzować elegancją, swoistym luksusem, czystością

² Za: J. Bogdanowski, *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000, s. 155.

³ Za: L. Majdecki, *Historia ogrodów. Przemiany formy i konserwacja*, Warszawa 1981, s. 663.

formy i dokładnością w każdym detalu. Dzięki rozwojowi nauki człowiek mógłby – w przekonaniu Barillet-Deschamps – zapanować całkowicie nad przyrodą, tak by kwiaty rosły przez cały rok, a drzewa były nieustająco zielone. Aby zrealizować takie zamierzenia, osobiście hodował on rośliny do zakładanych parków, przez co określano go mianem „ogrodnika”. Ilość przygotowywanych do zasadzenia drzew, krzewów, kwiatów i sadzonek była tak znaczna, iż powszechnie mówiono o *fabryce roślin*, a ich widok określono w *Przewodniku Paryża* jako ...*sen z tysiąca i jednej nocy*. Wysitek blisko stu pracowników pracujących w olbrzymich dwudziestu czterech szklarniach umożliwił osiągnięcie zamierzonego celu. Choć same kwiaty trzeba było w parkach i ogrodach sadzić na nowo przynajmniej co pół roku, zieleń miejska w przestrzeniach publicznych prezentowała niemal idealne formy. Co więcej, cena roślin w stolicy Francji spadła radykalnie, do poziomu pozwalającego na ich kupno nawet przez niezamożne osoby prywatne.

Oryginalność form parkowych autorstwa Barillet-Deschamps'a niewątpliwie wynika z nowatorskiego sposobu ich projektowania. Planista rysował koncepcję parku w wielkiej skali na kilku, kilkunastu dużych arkuszach, które składał na podłodze pracowni. Meble oraz przedmioty codziennego użytku ustawiał tak, by symbolizowały rezydencję, wzniesienia i inne ważne elementy parkowe. Następnie chodził po wyznaczonych ścieżkach, analizując powiązania widokowe i znacząc wynikającą z nich lokalizację drzewostanów. Taka inżynierska metoda – połączenie widoków z różnych stron, w tym „od wewnątrz parku” – sprzyjała opracowaniu optymalnego kształtu i formy poszczególnych elementów parkowych, określeniu miejsca nasadzeń drzew oraz wskazaniu ich gatunku. Umożliwiała stworzenie harmonijnej i wyważonej całości – z detalami włącznie – bez powtarzania tych samych rozwiązań. Należy zaznaczyć, iż Barillet-Deschamps również osobiście nadzorował prace przy zakładaniu zaprojektowanych przez siebie parków oraz dostarczał wyhodowane w swych szklarniach rośliny. Gwarantowało to realizację zamierzenia dokładnie według jego wyobrażeń⁴.

Wśród wielu parków zaprojektowanych przez Alphanda i Barillet-Deschamps'a wyróżniają się Buttes-Chaumont, Montsouris i Monceau. Niezwykłość tego pierwszego wynika głównie z jego położenia – zrealizowano go na starym wysypisku śmieci, wyrobiskach, w pobliżu rozpadających się bud i baraków obok nieczynnego kamieniołomu. W takim miejscu powstał jeden z piękniejszych parków miejskich połowy XIX wieku, jako ważna część terenu przekształcanego wówczas na elegancką, rezydencjonalną dzielnicę Paryża. Projekt zakładał wykorzystanie istniejącego ukształtowania terenu, przy wprowadzeniu jedynie niewielkich prac niwelacyjnych. W samym środku parku znalazło się skalne wzniesienie w formie półwyspu – pozostałość po dawnym kamieniołomie – który został otoczony stawem, niczym fosą. Od niego rozchodził się cały park, także o znacznych różnicach wysokości. W tej sytuacji nie dziwi fakt, iż wyeksponowanymi elementami parku stały się mosty prowadzące na wspomniany półwysp oraz zlokalizowana na jego szczycie świątynia Sybilli (ryc. 1). Po zboczach otaczającej półwysp niecki terenowej poprowadzone zostały ścieżki o płynnych narysach, w tym jedna obwodząca całe założenie. Mieszkańcy wnosili o zaprojektowanie różnych nietypowych miejsc w parku, między innymi obserwatorium, grotę z wystawą kości

⁴ *Les parcs et jardins dans l'urbanisme parisien XIX^e-XX^e siècles*, (red.) B. de Andia, Paris 2001, s. 78-98.

zwierząt odkopanych na terenie parku, a nawet wodospadu niczym Niagara. Zrealizowano jednak tylko bardziej realne postulaty – utworzono wiele wejść do parku, ścieżki parkowe o znacznej szerokości, a niewielki wodospad dostosowano formą i wielkością do istniejącego ukształtowania terenu. Należy zaznaczyć, iż jeden z projektów mostu parkowego został wykonany przez Gustava Eiffela.



Rys. 1. Park Buttes-Chaumont, fot. P. Baster, 2009

Fig. 1. The Buttes-Chaumont park, photo P. Baster, 2009

Park Montsouris zaskakuje śmiałą koncepcją rozcięcia parku na dwie części linią kolei podmiejskiej. Tory z całą infrastrukturą są ukryte w zagłębieniu, niczym w tunelu wydrążonym w podwyższeniu terenu pośrodku parku, tak iż przejeżdżające pociągi można oglądać wyłącznie od góry, po wejściu na owe wzniesienie. Rozwiązanie takie nie zaburzyło jednak ładu przestrzennego założenia – spacerując po parku, postrzega się jego przestrzeń jako całość, tyle tylko, że połączenie jednej strony z drugą występuje zaledwie w dwóch miejscach. Po stronie północnej przejście jest możliwe pod wiaduktem kolejowym, po którym przejeżdżają pociągi wynurzające się ze wspomnianego tunelu-zagłębienia. Wiadukt ten został zaprojektowany przez Gustava Eiffela, co dodatkowo dowodzi, iż baron Georges Haussmann oraz Jean Alphand otaczali się najlepszymi specjalistami swych czasów⁵.

Park Monceau jest niewielki – zwłaszcza w porównaniu z Buttes-Chaumont i Montsouris – zatem nie zastosowano w nim tak nietypowych i śmiałych pomysłów projektowych. Uwagę zwraca jedynie romantyczny staw otoczony antyczną kolumnadą oraz kilka artefaktów rozrzuconych po terenie centralnych trawników. Wszystkie trzy parki przedstawiają jednak te same rozwiązania kompozycyjne autorstwa Jean Alphanda i Jean-Pierre Barillet-Deschamps'a, które zostały utrwalone i po wielokroć wykorzystane w europejskiej sztuce ogrodowej drugiej połowy XIX wieku (rys. 2). Przede wszystkim została w nich zrealizowana idea poszukiwania piękna parków swobodnych nie tylko w samym tworzywie roślinnym, ale także poprzez projektowanie płynnych, dopracowanych narysów ścieżek. Tworzyły one

⁵ *Ibidem*, s. 99-105.

„rysunek” – charakterystyczny układ linii wyeksponowany na tle wielkich trawników. Ponadto największy drzewostan projektowano wzdłuż granicy założenia, a grupami maskowano przecięcia ścieżek. Zasadzano drzewa rozmaitych gatunków, przy czym solitery i grupy miały swą formą przyciągać uwagę obserwatora. Stosowano różnorodne elementy wodne, najczęściej strumienie oraz stawy z wysepką, podkreślające narys ścieżek. W ramach jednego układu łączono formy swobodne oraz – znacznie mniejsze od nich – elementy geometryczne, które stanowiły głównie partery kwiatowe. Odstąpiono od kształtowania wydzielonych wewnątrz krajobrazowych – tworzone jedynie subiektywne wnętrza powiązane kompozycyjnie dalekimi widokami. W aspekcie powiązań widokowych przy projektowaniu przestrzeni parku zważano na możliwości percepcyjne człowieka, postrzeganie piękna odpowiednio wyeksponowanych elementów parkowych i niepowtarzalność prospektów.



Rys. 2. Park Monceau, fot. P. Baster, 2009

Fig. 2. The Monceau park, photo P. Baster, 2009

Powyższe zasady kompozycyjne w różnych państwach europejskich zostały nieco inaczej zinterpretowane i zrealizowane. Ich propagatorem był głównie Edouard Andre, który opuścił Paryż i zakładał parki na niemal całym kontynencie, w tym także na ziemiach polskich – w Warce, Landwarowie i Zatroczu. Za jedno z jego słynniejszych dzieł uznaje się park miejski w Liverpoolu⁶. Podobieństwo z realizacjami paryskimi jest uderzające – ten sam charakter założenia, te same rozwiązania kompozycyjne. Niewielką różnicę stanowi tylko nieco mniej rozbudowany program architektoniczny oraz wielkie, gigantyczne wręcz trawniki dominujące w założeniu.

Wspomniani trzej planiści francuscy nie wykształcili uczniów, którzy projektowaliby parki dokładnie według idei swych mistrzów. W każdym regionie Europy poszukiwano więc swojej własnej drogi rozwoju form w stylach swobodnych. Co

⁶ G. Ciołek, *Ogrody polskie*, wznowienie przygotował i uzupełniające rozdziały napisał Janusz Bogdanowski, Warszawa 1978, s. 208-209; L. Majdecki, *op. cit.*, s. 626-629.

prawda stosowano takie same podstawowe wytyczne dotyczące tworzywa i kompozycji, ale poszczególne rozwiązania przybrały odmienną postać. Już sam Andre w swoim traktacie z 1879 roku na temat sztuki ogrodowej – prócz własnych teoretycznych schematów i projektów parków – zamieścił także plany innych architektów różnych narodowości. Choć wszystkie niewątpliwie prezentują układy swobodne, różnią się od siebie zasadniczo, nawet pod względem charakteru tworzonego układu linii w założeniach. Realizacje francuskie wyróżniają ścieżki o łagodnych zarysach wielkich, regularnych kół i elips. Z kolei w projektach niemieckich zwraca uwagę znaczna ilość ścieżek i mnogość „mocnych” łuków wywołująca wrażenie znacznie bardziej „ostrych” krzywizn. Polacy dopiero pod koniec XIX wieku wpisali się w ten nurt ogóloeuropskich poszukiwań płynnych narysów ścieżek i wypracowali w nim, podobnie jak większość państw europejskich, swoją własną odmianę.

Ogólnie można powiedzieć, iż planiści francuscy komponowali parki tak, aby były one pod względem planistycznym wkomponowane w strukturę miasta, a jednocześnie tworzyły samodzielną całość, przestrzeń o odrębnym przyrodniczym charakterze. Trudno wszak wodospady czy skały uznać za naturalne elementy krajobrazu miasta, podobnie jak odpowiednio wyeksponowane budowle i artefakty prezentujące najnowsze osiągnięcia cywilizacyjne oraz dorobek myśli twórczej człowieka. Alphand i Berillet-Deschamps projektowali w parkach monumentalne pawilony, kolumnady, znacznej wielkości budynki o bogatej ornamentyce, a nawet mosty. W ramach małej architektury – zdobione ogrodzenia parków, różnorodne detale stalowe czy betonowe schody z poręczami imitującymi konary drzew. Dla porównania: w polskich parkach kaligraficznych przełomu XIX i XX wieku wszystkie te elementy nie występowały. W Polsce komponowano ze sobą wszelkie elementy parkowe (zarówno te stworzone przez przyrodę, jak i te będące dziełem człowieka), tak by cała przestrzeń – wewnątrz i na zewnątrz parku – tworzyła wrażenie pełnej naturalności. Odmienny pogląd na kwestię projektowania i eksponowania artefaktów spowodował, iż w realizacjach francuskich wznosiły one podziw dla osiągnięć inżynierskich, zaś w polskich – poczucie sielskości. Różnic można wskazać więcej. Planiści francuscy znaczne różnice wysokości uznawali za zaletę swoich parków i wykorzystywali przy ich projektowaniu, choćby poprzez realizację skalistych kaskad czy wodospadów. Polskie parki zakładano z reguły na płaskim terenie, więc wprowadzanie takich elementów układu byłoby rażąco nienaturalnym rozwiązaniem. W zamian za to strumień i stawy posiadały naturalny wygląd, nie wymuszony topografią miejsca, a powiązania widokowe nie były uzależnione od zamykającego je podwyższenia terenu. Ponadto Berillet-Deschamps zgadzał się na używanie wszelkich roślin mogących rosnąć w stolicy Francji, podczas gdy w Polsce z założenia sadzono rodzime gatunki drzew.

Przy realizacji parku Buttes-Chaumont w pełni wykorzystano walor terenu, na którym powstawało założenie – opuszczony kamieniołom, niwelując jednocześnie wszystkie negatywne czynniki wpływające na niszczenie „ducha miejsca”. Założenie parkowe Montsouris, zlokalizowane na niezabudowanych terenach tuż pod Paryżem, mieszkańcy określali mianem „piękna stworzonego z niczego”. Mniejszy od dwóch wyżej wymienionych, park Monceau stał się fragmentem nowej struktury urbanistycznej na terenie zabudowań wcześniejszej, restrukturyzowanej tkanki miejskiej. Podobnie jak inne parki paryskie powstające w połowie XIX wieku, przyczynił się do powstania *genius loci* stolicy Francji, dzięki któremu miasto to

podziwiają jego mieszkańcy i odwiedzają turyści z najdalszych stron świata. Jednocześnie rozwiązania projektowe stworzone przez francuskich projektantów stały się impulsem rozwoju form swobodnych i dalszych poszukiwań ich piękna. Duch jednego miejsca zaczął promieniować na niemal cały kontynent.

Idee Alphanda i Barillet-Deschamps'a znacznie przyczyniły się do rozwoju europejskiej sztuki ogrodowej. Wcielone w życie we wspomnianych parkach paryskich, w krótkim czasie znalazły swe zastosowanie także poza granicami stolicy Francji. Andre udoskonalił je przy projektowaniu swych założeń niemal w całej Europie – za jedną z jego słynniejszych realizacji uważa się Sefton Park w Liverpoolu. Także na ziemiach polskich pod koniec XIX wieku i na początku XX stulecia planiści projektowali parki kaligraficzne według podobnych założeń.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRE E., *L'Art des Jardines. Traite general de la composition des parcs et jardines par E.A. Architecte-Paysagiste, Aucien chef de sernice des plantations suburbaines de la ville de Paris, Redacteur en chef de l'illustration horticole, etc.*, Paris 1879.
- BOGDANOWSKI J., *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewaloryzacji*, Warszawa 2000.
- CIOŁEK G., *Ogrody polskie*, wznowienie przygotował i uzupełniające rozdziały napisał Janusz Bogdanowski, Warszawa 1978.
- Les parcs et jardins dans l'urbanisme parisien XIX^e–XX^e siecles*, (red.) B. de Andia, Paris 2001.
- MADEJCKI L., *Historia ogrodów. Przemiany formy i konserwacja*, Warszawa 1981.
- SIEWNIAK M., MITKOWSKA A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1997/98.